

OHRIDSKA KNJIŽEVNA ŠKOLA

Blaže KONESKI, Skopje

Još od vremena J. Dobrovskoga jedno od centralnih pitanja slavenske filologije jest pitanje o počecima slavenske pismenosti. Zahvaljujući radu mnogobrojnih učenjaka — slavista objašnjeni su mnogi bitni momenti iz djelatnosti Ćirila i Metodija, djelatnosti, koja je urodila takvim rezultatom, kao što je stvaranje prvoga slavenskoga književnoga jezika. Još je objašnjeno na pr. pitanje o narodnoj osnovi staroslavenskog jezika: odbačena je konačno »panonska« teorija o njegovu porijeklu, jer se ustanovilo, da se staroslavenski jezik van svake sumnje zasniva na južnomakedonskom govoru. Danas je jasno određen i karakter toga jezika kao književnog jezika, koji je tokom vremena dobio stanovitu normativnost i koji se, kao takav, upotrebljavao među Slavenima na širokom teritoriju, te ga kao književna i dotjeran ne treba potpuno izjednačivati s njegovom narodnom osnovom.

Možemo smatrati, da je, ako ne u svim detaljima, a ono u bitnome riješeno pitanje o opsegu književno-prevodilačke aktivnosti Solunske braće i njihovih neposrednih učenika. Data je i ocjena kvaliteta njihova prijevoda, u kome se odražava ne samo teološko-filozofska erudicija, ne samo filološka sprema, već i živi osjećaj za stilske i emotivne mogućnosti slavenskog jezika, koji se tek učvršćivao kao književni jezik. U novije vrijeme sve veće interesiranje pobuđuju problemi vezani za odnos ćirilometodskog prijevoda prema raznim redakcijama Svetoga pisma, kao i problemi vezani za dalju sudbinu toga prijevoda, koji je tokom vremena bio podvrgnut djelomičnoj ili temeljitijoj reviziji u izvjesnim slavenskim crkvenim sredinama. I u tom pravcu je učinjen značajan korak naprijed.

Ali, iako je izvršen ogroman rad u izučavanju najstarije slavenske pismenosti, iako su postignuti i mnogi značajni rezultati u tom izučavanju — još uvijek je cijeli niz pitanja ostao otvoren. Zato se i događa, da se, s više ili manje prava, osporavaju i neki od zaključaka, za koje se činilo da su definitivni. U tome nema ništa čudno, pogotovo kad se zna, da je naše interesiranje raznovrsno i da se ono zato ne može zadržati u okvirima označenima onim i onako oskudnim izvornim podacima, koji nas informiraju o spomenutoj epohi.

Ispor. Литературен збор III, I. (1956), Скопје.

Zadržat ćemo se samo na jednom primjeru takvoga revidiranja već skoro opće primljenih zaključaka, i ne tek slučajno na njemu, jer nas taj primjer direktno uvodi u našu temu.

Danas se općenito uzimlje u udžbenicima staroslavenskog jezika, da je od obiju slavenskih azbuka glagoljica starija, i da je tu azbuku stvorio Konstantin—Ćiril. Ne stavljaјуći u sumnju to, da je Ćiril stvorio glagoljicu, bugarski književni historik Emil Georgijev pokušao je u nekoliko svojih radova dokazati, da je ćirilica ipak starija od glagoljice i da su je u bugarskoj državi upotrebljavali prije nego što je u svezi s Panonskom misijom Ćirila i Metodija sastavljena glagoljica.¹ Stvaranje ćirilice Georgijev zamišlja kao proces postepenoga prilagođivanja grčkoga pisma potrebama slavenske pismenosti, t. j. on i u ovom slučaju pretpostavlja put stvaranja jedne abecede, koji je predstavljen u razvitku pisama skoro kod svih evropskih naroda. Slaveni, koji su živjeli u neposrednom kontaktu s Grcima, pa i u granicama iste države, primali su grčko pismo i počinjali se njime služiti u bilježenju svog govora. Stvarno, ništa čudno nema u jednoj takvoj pretpostavci. Uostalom, potvrđuje je i direktno svjedočanstvo monaha Hrabra, koji u svojoj apologiji saopćava, da su se Slaveni, primajući kršćanstvo, služili »mnogo godina« latinskim i grčkim slovima, sve dok Konstantin—Ćiril nije stvorio posebnu azbuku.

Možemo ukazati na analognu situaciju kod nas i u novije doba. Pisanje grčkim alfabetom na narodnom makedonskom jeziku nalazimo još duboko u XIX. vijeku, naročito u južnoj Makedoniji, gdje su ćirilicu bili zaboravili. Iz toga vremena ostala je cijela jedna mala književnost fiksirana tim sustavom, a znamo — istaknimo i najizrazitiju činjenicu! — da je prvobitno i zbornik braće Miladinov bio pisan grčkim pismom. Sasvim je razumljivo, dakle, da tako nešto možemo da pretpostavimo i za IX. vijek, naročito ako se uzme u obzir ono, što je napisao Hrabar. Prema tome postojala bi, znači, i u vrijeme prije Ćirila i Metodija nekakva slavenska pismenost, svakako skromna po obimu, koja se prenosila pomoću grčkoga pisma. Očevidno je i to, da je ćirilica proizašla iz grčkoga ustavnoga pisma, osposobljenoga da se njime obilježava slavenski izgovor.

Međutim, Georgijev ide i dalje tvrdeći, da je ćirilica bila i kao cjelovit azbučni sustav ustanovljena prije nego se pojavila glagoljica,

¹ *Е. Георгиев*, Началото на славянската писменост в България, 1942; Славянская письменность до Кирилла и Мефодия, 1952; Създаването на Преславската и Охридската книжовни школи в средновековна България, Годишник на Софийския университет Филологически факултет, L 1, 1955.

što znači, da su se u njoj nalazili i posebni znakovi za specifične slavenske glasove, koji ne postoje u grčkom jeziku. Georgijev nastoji dokazati, da je sastav ćirilice, suprotno onome što se dosada smatralo istinom, izvršio utjecaj na azbuku, koju je stvorio Ćiril, t. j. na glagoljicu. On smatra, da su znakovi, koji su sasvim slični u obje slavenske azbuke, preneseni iz ćirilice u glagoljicu.

Ovo mišljenje, koje je jezgra Georgijevljeve teze, zaista se teško može primiti. To bi značilo, da vjerujemo, kako je netko u Bugarskoj, upotrebljavajući slova nekih istočnih sustava za označivanje stanovitih slavenskih glasova, uspio već prije Ćirila stvoriti jednu fonetski savršeno izražajnu azbuku. No izvršavanje ovakvoga nimalo jednostavnoga i lakoga poduhvata pretpostavlja viši stupanj kulturnog razvitka Slavena od onoga, koji možemo pretpostaviti za prvu polovinu IX. vijeka u bugarskoj državi, u kojoj proces slaveniziranja još nije bio završen, a ni kršćanstvo još nije bilo zvanično primljena religija. Teško se pak može zamisliti stvaranje azbuke samo nekakvim prilagođivanjem tuđeg alfabeta, dakle stvaranje naskroz stihijsko, bez ikakve konačne svijesne intervencije. Uostalom, tko bi u bugarskoj državi mogao biti taj, koji bi u to vrijeme potkrijepio takav jedan poduhvat i koji bi omogućio definitivno utvrđivanje ćirilice kao cjelovitog azbučnog sistema? I, ako se to ipak moglo dogoditi, zar bi jedan takav događaj, koji je — kako misli Georgijev — utjecao na stvaraoca glagoljice, na Ćirila, mogao ostati nezabilježen, bez ikakva odjeka u suvremenim izvorima? Crnorizac Hrabar, koji navodi, da su se Slaveni još nepokršteni služili crtama i rezovima i poslije grčkim i latinskim pismom, ne zna ništa o takvom ustanovljivanju slavenske azbuke prije Ćirila. Teško da je u tadašnjoj bugarskoj državi bilo ljudi s takvom spremom i autoritetom, koji bi bili kadri definitivno utvrditi slavensku azbuku. I sam Georgijev u posljednjem svojem radu o ovom pitanju ističe poznatu činjenicu, da se Boris, poslije pokrštavanja Bugara 865. godine, obraćao na sve strane, pa čak i Ludwigu Njemačkom, s molbom da mu se pošalju sposobni učitelji kršćanske nauke. »Von der Sehnsucht Boris', slavische aufgeklärte Männer — Prediger und Lehrer — zu haben, zeugt ausdrücklich die ausführliche Vita Clementis«. ² Međutim, zar ta činjenica ne postavlja i jedno ovako formulirano pitanje: je li moguće, da se kraj onakvoga kulturnoga stanja, kakvo je bilo u vrijeme pokrštavanja, kada su nedostajali vlastiti crkveni i

² Създаването ... str. 67 (Zusammenfassung).

kulturni radnici — stvori duboko promišljena fonetska azbuka u Bugarskoj? Negativni odgovor na ovo pitanje bit će svakako istini najbliži.

I tako, podaci iz historijskih izvora s kojima raspolažemo, kao i neki razlozi općenitijega logičkoga karaktera — tjeraju nas da i poslije najnovije Georgijevljeve revizije toga pitanja zadržimo opće-usvojeno gledište, da je glagoljica prva fiksirana slavenska azbuka, prva prilagođena bilježenju slavenske riječi, i da je ćirilica tek nešto kasnije postala cjelovit azbučni sustav. Ovo konačno oblikovanje ćirilice nije došlo bez određenog utjecaja glagoljice. Kao što je poznato, obje se azbuke zasnivaju na istom unutrašnjem principu, one su genetički povezane u tom smislu, što je azbuka Konstantina—Ćirila stavila svoj pečat na konačni sklop ćirilice. Sve što se prije toga upotrebljavalo u pismenosti bugarskih i makedonskih Slavena svodilo se, očito, na izvjesna prilagođivanja grčkoga pisma »bez ustrojenija«, i da se tada nije dostigao posljednji stepen — da je azbuka postala pravi izraz glasovnoga sustava nekoga jezika. Želimo li se i ovdje poslužiti analogijom, spomenut ćemo činjenicu, da se i u novije doba — i to »mnogo godina«, kako bi rekao monah Hrabar, — upotrebljavao u nekim našim (makedonskim) krajevima grčki alfabet, koji nije bio usklađen s glasovnim sustavom jezika, pa je na pr. *σ* označavalo i *C* i *III*, a *ζ* i *Z* i *Ж*. Ne ćemo pogriješiti, ako više od toga ne pretpostavimo ni za IX. vijek i otada sve do vremena, kada je ćirilica dobila svoj konačni oblik (dakako, pod utjecajem glagoljice).

Ali, s druge strane, mi bismo pogriješili, kada ne bismo sagledali važnost upotrebe grčkoga pisma u periodu, koji je prethodio radu Ćirila i Metodija, pa sve do vremena, kada se njihovo djelo, preko njihovih učenika, učvrstilo u Makedoniji i u Bugarskoj, a to znači do posljednjeg decenija IX. vijeka. U čemu je ta važnost? Možemo je sagledati u cijelom njenom opsegu, ako se sjetimo brze pobjede ćirilice u Bugarskoj, kao i definitivne njene pobjede u Makedoniji. Nema sumnje, da je odlučujuću ulogu u zapostavljanju glagoljice odigrala navika, da se piše grčkim alfabetom, prema kome je dobrim dijelom nastala ćirilica, koja se sada nametnula. Zasluga je spomenutih radova E. Georgijeva, iako je njihova osnovna teza neprihvatljiva, ipak u tome, što se u njima naglašava važnost upotrebe grčkoga pisma među Slavenima u bugarskoj državi.

Još jedna tvrdnja E. Georgijeva zaslužuje posebnu pažnju. On insistira na tome, da je Preslavska književna škola, t. j. književna aktivnost u središtu bugarske države, bila organizirana ne dolaskom

učenika Ćirila i Metodija iz Moravske poslije Metodijeve smrti god. 885. — kako se to obično misli — nego prije toga, još prije njihova dolaska. Tako je Joan Egzarh počeo s pisanjem prije toga vremena i nije proizlazio iz škole Ćirila i Metodija. On je — kako ističe E. Georgijev³ — »samo čuo« za književno djelo Ćirila i Metodija. , (онъ [-тъ] прѣложиа въ книзи оубже мѣсѣдни, такоже слышахъ...“ — kaže Egzarh u prologu svojem prijevodu bogoslovlja Joana Damaskina.

U prilog tezi o osnivanju Preslavske škole prije god. 886. E. Georgijev navodi i činjenicu, da je Metodije — prema Žitiju Metodijevu — na poziv bizantskog cara došao u Carigrad s nekoliko svojih učenika, i da car »оудрѣжа отъ оученикъ ѿего попа и дѣякона съ книгами«. Georgijev drži, da su oni zadržani, da bi otišli u Bugarsku knezu Borisu, koji je, kao što znamo, na više strana tražio ljude sposobne da šire kršćanstvo u njegovoj zemlji. Georijev čak pretpostavlja, da je jedan od zadržanih Metodijevih učenika mogao biti poznati Konstantin Prezviter, autor Azbučne molitve. Razumije se, to su samo pretpostavke, ali im se ipak ne može odreći vjerojatnost; no bez obzira na detalje ostaje kao potpuno prihvatljiva osnovna misao o stvaranju Preslavske škole prije istjerivanja učenika slavenske braće iz Moravske.

Dolazak protjeranih učenika Ćirila i Metodija u Borisovu državu predstavlja događaj od izvanredne važnosti za slavensku pismenost kod Južnih Slavena. Oni su među Južne Slavene prenijeli književno djelo Solunske braće i njihove škole, a pored toga su i sami bili visoko obrazovani kulturni radnici i sposobni organizatori; zato su i mogli ostaviti tako snažan trag u razvitku crkvenoga i književnog života u Bugarskoj i u Makedoniji. Ali prenošenje i primanje književnog naslijeđa Ćirila i Metodija postavilo je pred bugarske upravljače jedno pitanje, koje se nije moglo lako riješiti i koje je bilo od neobične važnosti ne samo u kulturnom, već i u općedržavnom smislu — pitanje o izboru azbuke. Ono se postavilo u ovakvom vidu: da li da se primi glagoljica, kao originalno slavensko pismo, ili da se za zvanično primi jedno drugo pismo, koje je bliže grčkome i koje proizlazi iz dugogodišnje upotrebe grčkog pisma među Slavenima, razumije se, s potrebnim definitivnim »ustrojenjem«?

Nekako se bez većeg razmišljanja stvorilo uvjerenje, koje nalazi mjesta i u udžbenicima staroslavenskog jezika, da je ćirilica bez

³ Създаването..., str. 36.

potresa potisnula glagoljicu i da je to logično, jer se ćirilica, kao jasnija azbuka, lakše usvaja. Nije li to obična predrasuda? Po svemu izgleda, da je u pravu N. Durnovo, kada kaže: »Мнение о большей вычурности и сложности глаголицы основано на том, что начертания глаголицы совершенно не похожи на те начертания, к которым мы привыкли«. ⁴ U najnovije vrijeme daju se neobično pozitivne ocjene kaligrafskih osobina glagoljice. Sve je to u suprotnosti s mišljenjem, da je ćirilica prevladala spontano, radi svoga većeg savršenstva.

U stvari, to prevladavanje ćirilice uslovljavaju historijske okolnosti i do njega nije došlo, kako ćemo to odmah vidjeti, bez određene intervencije države. »Die Lösung der Frage nach der officiellen bulgarischen Schrift ist nicht ohne Kampf und Streit vor sich gegangen« — kaže Georgijev⁵. Da takva pitanja skoro uvijek izazivaju izvjesna natezanja, pa čak i potrese, da se povezuju s nizom određenih raspoloženja i raznim namjerama i da ne ostaju usko ograničena na područje pismenosti — mora nam biti dovoljno jasno već iz onoga, što znamo o azbučnim reformama u nekim zemljama i u najnovije doba. Možemo li saznati nešto više o atmosferi i historijskim okolnostima, u kojima je došlo do izbora zvaničnog pisma u bugarskoj državi posljednjih godina IX. vijeka?

V. Vondrák je još 1903. postavio pitanje — zašto Klimenta, najistaknutijeg učenika Ćirila i Metodija, nisu zadržali u centru bugarske države, već se morao preseliti u Makedoniju? »Jest mi velmi pravděpodobné — piše Vondrák — že Kliment právě pro cyrillské písmo, které se zavádělo ve východním Bulharsku, uchýlil se na západ do Macedonie, kde bezpochyby panoval i jazyk, který se více přibližoval nářečí uvadenému slovanskými apoštoly do církevněslovanského písemnictví«. ⁶

Poslije je ovu misao sasvim određeno razvio G. Iljinskij u članku Где, когда, кем и с какою целью глаголица была заменена »кириллицей«? ⁷ Izlaganje Iljinskoga svodi se u glavnim tačkama na slijedeće. U staroruskom ljetopisu Повесть временных лет, kao i u preradi starobugarskog prijevoda Nikiforova Летописца вскоре, koja je ušla u ruske kronografe — čita se, da je od pokrštavanja Bugara do »прѣложенія книгъ« prošlo 30 godina, od sed-

⁴ Byzantinoslavica, III., I. 1931., str. 76.

⁵ Създаването ..., str. 69 (Zusammenfassung).

⁶ Studie z oboru ..., 1903., str. 124.

⁷ Byzantinoslavica, III., I. 1931., str. 79—88.

mog sabora 77, a od Adama 6406. Prema proračunu V. Zlatarskog spomenuto se »preloženije« izvršilo u vremenu između 1. IX. 893. i 15. V. 894. godine. Pod izrazom »preloženije knjig« Zlatarski podrazumijeva prijevod Sv. pisma, »но не кирилло-мефодьевский, а тот, который был будто бы произведен или, лучше сказать, завершен учениками Мефодия в Болгарии«. Do tog »preloženija« je došlo neposredno poslije Simeunova zauzeća prijestolja, u jesen 893. godine, na — kako kaže Zlatarski — narodnom saboru, koji ga je sakcionirao i istovremeno objavio zamjenjivanje grčkih knjiga u crkvi sa slavenskima. Iljinski unosi važan ispravak u tumačenje Zlatarskoga za spomenuto mjesto iz ljetopisa i ističe, da se riječ кѣнигы u staroslavenskoj pismenosti upotrebljavala ne samo u današnjem značenju, nego i u značenju — slova. Tako se dolazi do zaključka, da Sv. pismo nije prevedeno u početku Simeunove vladavine, jer je takav prijevod već postojao, nego da je tada došlo samo do »zamjene slova«. »Очевидно — вели Илјинскій — мы имеем здесь дело с хронологической датой введения т. н. »кирилловского письма« на место глаголического.«⁸

Iljinski nadalje ističe, da bi bilo pogrešno misliti, da su Metodijevi učenici, koji su donijeli u Bugarsku glagoljske knjige, »всюду вызывали только один восторг«. On upozorava na mogućí otpor među grčkim klerom u Simeunovoj državi, »в руках которого находилось тогда не только управление молодой болгарской церковью, но и промадная часть болгарских храмов«. »А так как потовых кадров славянского духовенства, которые могли бы заменить греческое, в то время не было, да и не могло быть, то Симеону не оставалось ничего другого, как предложить созванному им собору следующий компромисс: славянский язык провозглашался официальным языком как государства, так и церкви, но письмо должно было остаться чисто греческим в своей основе«. Iljinski ne zaboravlja spomenuti i to, da je i Simeunu, odgojenom na grčkim uzorima, bilo lakše da pristane uz grčko pismo. To je, svakako, važan moment, ali mi ćemo podvući činjenicu, da nije manju ulogu igrala i već stvorena navika kod Slavena u Simeunovoj državi da pišu na svom jeziku grčkim pismom. Ta navika je morala utjecati na rješavanje pitanja o zvaničnom pismu u bugarskoj državi.

Nije bilo teško definitivno pripremiti ćirilicu za takvu službu, naročito s obzirom na to, što je već postojala jedna savršeno uređena

⁸ Ovo tumačenje Iljinskog prihvaća i E. Georgijev, Създаването . . . , str. 52.

slavenska azbuka — glagoljica. »Нужно было — kaže Пјинский — только найти лицо, которое, владея с одинаковым совершенством и греческим и глаголическим письмом, согласилось бы взять на себя труд реформы первого по образцу и по мерке последнего. Естественно всего было обратиться Симеону с таким поручением к самому даровитому, опытному, энергичному и просвещенному ученику Мефодия — к Клименту«.

Sudeći prema jednoj vijesti u velikom žitiju Klimenta, koja kaže, da je Simeun neposredno po dolasku na prijesto pozvao Klimenta iz Kutmičevice — izgleda, da je takva ponuda uručena Klimentu, koji je vjerojatno učestvovao i u narodnom saboru ujesen 893. godine.

Пјинский указывает и на то, да се očekivalo, да će Kliment zauzeti mjesto glavnog Simeunovog pomoćnika i да će biti »его правой рукой во всех его церковных и культурных начинаниях«. Но до toga nije došlo. Umjesto да ga zadrže u Preslavu, Klimenta su poslali u najudaljeniju pokrajinu bugarske države. »Здесь — kaže Пјинский — у самых границ Албании, специально для него была выкроена величкая . . . епископия, как будто в Македонии не было других епископских кафедр, более богатых и более знаменитых. Это обстоятельство делает назначение Климента в македонское захолустье более похожим на мало почетную ссылку, чем на награду за его восьмилетнее неустанное служение на пользу славянского просвещения. Ясно, что он подвергся княжеской опале. За что же?«

Odgovor на то pitanje on nalazi u odbijanju Klimenta, да učestvuje u stvaranju nove azbuke. Prema pretpostavkama Пјинского, то се dogodilo i s drugim istaknutim Metodijevim suradnikom — s Naumom. Као што је познато, Nauma су по доласку из Моравске zadržali u manastiru Pantelejmonu kod Preslava, gdje је razvio široku aktivnost. Ali sada — по riječima Пјинского — »Симеон принужден был не только отказаться от его дальнейших услуг, но, как рассказывает его древнейшее житие, „поустил“, а на самом деле просто сослал его в один из самых отдаленных „медвежьих углов“ Македонии, — на только что освободившееся учительское место Климента«. Simeun је — kaže dalje Пјинский — našao reformatora azbuke u Konstantinu Preslavskom. Пјинский iznosi i jednu interesantnu pretpostavku, да је poslije uslijed miješanja imena Konstantina-Ćirila i Konstantina Preslavskog došlo до toga, да се novoj azbuci даде име ćirilica, iако је Ćiril zapravo tvorac glagoljice.

Tako nam Iljinskij opisuje peripetije kroz koje je prošla borba oko zamjene slavenske azbuke na kraju IX. vijeka. Možda se slika, koju on crta, odlikuje oštrijim crtama, ukoliko se radi o načinu neposredna reagiranja zainteresiranih ljudi i o svemu onome, što se s tim načinom povezuje u konkretnoj životnoj situaciji, — ali, da je ta slika u bitnome bliska istini, pokazuju nam više od svega dalja Klimentova i Naumova stanovišta. Oni su bili tvorci Ohridske književne škole, koja se razvila u snažno žarište slavenske pismenosti. Njihova je škola prihvatila glagoljicu, koja će se još dugo zadržati u Makedoniji, a ta je činjenica najbolja potvrda, da su Kliment i Naum zastupali opoziciono stajalište prema greciziranoj azbuci, što je izraz njihova neslaganja u tom pogledu s kulturnom politikom cara Simeuna.⁹

Ali, da li imamo i neka svjedočanstva samoga Klimenta ili Nauma, odnosno iz njihove sredine, koja bi bila odraz događaja, o kojima ovdje govorimo? Čini nam se, da možemo upozoriti na neka takva svjedočanstva. U Klimentovoj pohvali Ćirilu i Metodiju može se pročitati i pasus, u kojem se o slavenskoj braći kaže, da i oni, slijedeći korake apostola »и тогоже дѣла напомена ѿт ба томоуже словеснѣ вѣста проповѣдника и новата апостола, не на тоужемь основании свое дѣло полагаюца, нѣ изнова писмена въображѣша и съвѣршиста въ изъикѣ новѣ ...«

Komentirajući ovaj tekst, Vondrák¹⁰ primjećuje, da se u njemu jasnije nego na ma kom drugom mjestu govori o tome, da je slavensko pismo stvoreno kao novo pismo — a to je mogla biti samo glagoljica. Međutim, ne sastoji se jedino u tome sadržaj i važnost citi-

⁹ U svezi s odnosom Klimenta i Simeuna zaslužuje pažnju tumačenje I. Pastuhova, Българска история I, 1942., str. 238—239., o motivima ostavke, koju je pred kraj svojega života predao Kliment, a koju je Simeun odbio. Opširno Žitiye bilježi, da je Kliment ostavku motivirao nesposobnošću da zbog starosti vrši svoje dužnosti. »То се знае — примjećује Pastuhov — че това не са били истинските мотиви, — иерей, според църковния обичай, умира на своята катедра«. Ostavku Pastuhov dovodi u svezu s vojnim operacijama, koje je Simeun poduzeo u oblasti Soluna i Drača — »и с това пренесъл бойния театър тъкмо в епархията на Климента. Това разтревожило и народа, и неговия пастир, и той, отзивчив към болките и страданията на народа си, наведено е изразил недоволство от „безчинството“ на Симеона«.

O uzrocima, koji su doveli do prenošenja rada učenika Ćirila i Metodija u Makedoniju, izjašnjava se E. Georgijev na ovaj način. Po njegovu mišljenju, kada su oni došli u Preslav, našli su tamo ćirilicu, inače bi nametnuli glagoljicu. »Но те вече не са били в състояние да сторят това — каже Georgijev — да наложат своята писменост и ето защо, не можейки, като глаголаши, да намерят своето място в Источна България, отиват в Македония, където разпространяват глаголическата писменост (Началото ..., str. 44—45).

¹⁰ Ibid., str. 124.

ranog odlomka iz Klimentove pohvale. Na osnovi onoga, što se u vezi zamjene azbuke događalo u Bugarskoj državi, ta rečenica o Ćirilu i Metodiju može zvučati i kao aluzija na suvremene događaje. Nije Kliment tek onako podvukao, da Solunska braća nisu svoje djelo izgradila na tuđoj osnovi. Tu imamo indirektno predbacivanje onima, koji rade suprotno, kad uvode azbuku, zasnovanu na tuđem sustavu, predbacivanje pristašama ćirilice.¹¹

Čini se, da apologija Crnorisca Hrabra daje drugi primjer svojevrsna reagiranja na događaje u svezi sa zamjenom azbuke. Prije nego prijedemo na razmatranje Hrabrova kazivanja u ovom svijetlu, ukazat ćemo na mišljenje M. Weingarta, da se pod pseudonimom »Hrabar« krije ustvari sâm Naum. Razumije se, da nije lako dokazati tu pretpostavku, ali je jedno ipak sigurno, i to Weingart s pravom ističe: ideologija monaha Hrabra, izražena u njegovu spisu, bez ikakve sumnje potvrđuje njegovu pripadnost Ohridskoj književnoj školi i Klimentovu krugu.¹² Osnovna ideja Hrabrove apologije jest reagiranje protiv nekih nastojanja, da se omalovaži Ćirilovo djelo. U epohi, u kojoj je ona napisana, takvo reagiranje ne znači samo produživanje borbe protiv trojezičnika, već i otpor protiv grkofilske partije, koja se, zastupajući određene ciljeve u crkvenom životu Simeunove države, nametala i u pitanjima azbuke. Hrabar nastupa s pozicija uvjerena glagoljaša: azbuku, kojom se on služi i koju brani, stvorio je Ćiril. Argumenti protiv Ćirilove azbuke, koje je Hrabar odbacio, potječu, razumije se, iz krugova grčkog i grkofilskog klera u Simeunovoj državi, protiv kojih je bila uperena Klimentova borba i borba njegovih pristaša.

¹¹ Treba primijetiti, da je od starih tekstova posvećenih Ćirilu i Metodiju samo u ovoj pohvali već od samog naslova istaknuto, da su oni stvorili slavensko pismo i da su na slavenski jezik preveli Novi i Stari Zavjet. Takvo naglašavanje spomenute činjenice ne treba ispuštati iz vida kod analize tona, kojim je prožeta ova pohvala. A taj je ton okarakteriziran jednim neobično smjelim izjednačavanjem zasluga Ćirila i Metodija sa zaslugama najvidenijih crkvenih radnika, izraženo u formuli »novi apostoli«. Od Panonskih legenda, preko pohvale Ćirilu, do ove Klimentove pohvale — vodi jedna uzlazna linija veličanja Solunske braće. Očividno je sve revnosnije nastojanje Klimentovo da pretvori u kult uspomenu na Ćirila i Metodija. Kao njihov dosljedni nastavljatelj Kliment nalazi u stvaranju i podizanju toga kulta odlučnu potporu vlastitim stanovitištima, razumije se i u odnosu na azbuku. U svezi s time interesatno je i to, što se u službi posvećenoj Ćirilu, i to jedino u Palauzovljevu prijepisu, nalazi pjesma, u kojoj se Ćiril oslovljava sa »о втори Павле и оучениче Петровъ« (isp., A. Теодоров-Балан, Кирил и Методи II, 1934, str. 59—60). U ostalim poznatim prijepisima te službe nema ove pjesme. Zar se tu ne radi o ispuštanju onoga, što je kasnijim »redaktorima« zvučalo kao nešto pretjerano?

¹² Byzantinoslavica, V., 1933—34., str. 419—420.

To, što Hrabar kaže, da se slavenska pismena još »postrajaju«, ne može se odnositi na ćirilicu, koja je potpuno druga azbuka, nego se jedino može shvatiti kao dotjerivanje glagoljice. (Lakše je nešto poslije ispraviti, nego stvoriti — piše Hrabar, a to može uputiti samo na usavršavanje onoga, što je već postojalo.) Interesantno je pitanje: zar se ne može dovesti u svezu ta Hrabrova vijest o dotjerivanju Ćirilova pisma s poznatim mjestom u kratkom žitiju Klimentovu, gdje se kaže za Klimenta »*εσοφίσαιτο δὲ καὶ ζαχαριῆρας ἐτέρους γραμμάτων πρὸς τὸ σαφέστερον ἢ οὕς ἐξεῦρεν ὁ σοφὸς κύριλλος*«. Šafařík je to mjesto tumačio pretpostavkom, da je tu riječ o Klimentu kao o sastavljaču ćirilice. Ali to je Šafaříkovo mišljenje danas odbaćeno, jer se takva pretpostavka ne može uskladiti s aktivnošću Klimenta kao osnivača Ohridske glagoljske književne škole. Ako već treba, makar iole, vjerovati spomenutom izvještaju u kratkom žitiju, onda se on može shvatiti samo u smislu, da je Kliment djelomično usavršio glagoljicu.¹³ To bi već moglo biti sasvim vjerojatno, jer, kao što smo vidjeli, o usavršavanju Ćirilove azbuke određeno govori i Hrabar.

Tri stavka iz Hrabrova spisa zaslužuju da budu posebno istaknuta. Prvo to, što Hrabar navodi, da su neki prigovarali — zašto je potrebno 38 slova, koliko ih je Ćiril stvorio, kada se može pisati s manjim brojem, »*такоже и гръци, кд. пишжтъ*«. Drugo to, što su neki prigovarali — čemu slavenska slova, kada nisu ni od boga stvorena, niti su iskonska kao židovska, rimska ili grčka. I treće, Hrabrov odgovor na posljednje predbacivanje — da su »*словѣнска писмена ст҃киши . . . и чкстн҃киша . ст҃ъ бѡ мѡжѣ створитѣ ѡ встѣ, а грѣчска еллинн погани*«. Ta se obrana ne može odnositi na ćirilicu, koja je u većem dijelu obična kopija grčkoga ustavnoga pisma; to je mogao da kaže samo čovjek, koji osuđuje ćirilicu. S

¹³ U opširnom žitiju Klimentovu nema ni riječi o tome, da je Kliment ispravljao Ćirilovu azbuku. Na toj se osnovi obično i poriče istinitost spomenutog saopćenja u kasnijem kratkom žitiju. Ali nije isključena i ova mogućnost: da je Teofilakt namjerno izostavio tu vijest iz izvora, s kojima se služio. Teofilaktu, koji u uvodu žitija opširno i s ushićenjem govori o Ćirilu i Metodiju, moglo se činiti nepriličnim da navodi, da je Kliment »ispravljao« Ćirila, svoga učitelja. Takav postupak nije isključen, naročito kad se odnosi na Teofilakta, koji mjestimice i u tom žitiju nije mogao sakriti svoj prezir prema Slavenima.

O Klimentovu prepravljanju glagoljice, odnosno o prestiliziranju uglate i oble, govori M. Weingart u studiji *Bulgaři a Cařigrad . . .*, 1915., str. 7 i 23.

Na spomenuto mjesto iz spisa Crnorisca Hrabra, kao na vijest o razvoju glagoljice, upozorava R. Nahtigal u svom radu *Nekaj pripomb k pretresu Hrabrovega spisa o azbuki Konstantina Cirila* (v. Slavistična Revija, I., 1—2., 1948., str. 13), u kome su iznijeti dokazi o tome, da je Hrabrova apologija napisana glagoljicom i da se na nju (tj. na glagoljicu) odnosi.

druge strane, navedeni argumenti protivnika Ćirilova pisma očevidno su sračunati na to, da Slaveni prihvate jedno drugo pismo, — koje bi bilo tijesno ovisno o grčkome. U Hrabrovoj apologiji nije centralno pitanje negiranje i slavenskoga jezika u svezi s negiranjem Ćirilove azbuke, iako je i to pitanje našlo u njoj izvjesnog odjeka. Tu se prije svega radi o polemici o azbučnom pitanju. To, što su protivnici Ćirilova pisma navodili, da se moglo pisati i s manjim brojem slova, kao što pišu Grci, govori u prilog pretpostavci, da je spis Crnorisca Hrabra nastao u vrijeme, kada ćirilica još nije bila prihvaćena kao zvanično pismo, dakle u vrijeme, kada se ona nalazila u periodu nastajanja, kada se grčki alfabet upotrebljavao za pisanje na slavenskom jeziku. Ako je ta pretpostavka točna, onda bismo u Hrabrovu spisu imali najdirektniji odjek borbe oko prihvaćanja zvaničnog pisma u Simeunovoj državi.¹⁴ U tom slučaju bi veću vjerojatnost dobilo i Weingartovo mišljenje, da monah Hrabar nije bio nitko drugi nego Naum. Simeunovo prihvaćanje ćirilice znači pobjedu one pismene tradicije, koja se stvarala prije i uporedo s djelom Ćirila i Metodija, a na osnovi prilagođivanja grčkog pisma slavenskoj riječi. U toj situaciji glagoljica je predstavljala preneseno, novo pismo, bez dulje tradicije, koje će tek hvatati korijenje; u tome treba tražiti i bitne uzroke njegove neotpornosti u borbi oko usvajanja zvaničnog pisma. Međutim, bilo bi pogrešno smatrati, da je u toj borbi glagoljica pretrpjela potpun poraz. Kao što smo rekli, Iljinskij je u Simeunovu zvaničnom prihvaćanju slavenskoga jezika i u usvajanju azbuke, koja je kopija grčkoga pisma, kao ustupak grčkom i grkofilskom kleru — vidio reformu i svojevrsan kompromis. No teško se može i pomisliti, da je u pitanje dolazio i izbor jezika. Do kompromisa je došlo, to je tačno, ali on se odnosio na azbuku. I mi ga vidimo u tome, što nije usvojeno pisanje s manjim brojem slova, možda s 24, kao što su neki, prema riječima monaha Hrabra, mislili da treba pisati; ćirilica je bila osposobljena tako, da su u nju unesena i posebna slova za specifične slavenske glasove po uzoru na glagoljicu, pa su i neki grafijski znakovi stvoreni prema odgovarajućim znakovima u glagoljici. Na taj način naslijeđe Ćirila i Metodija nije bilo zapostavljeno, nije došlo do nazadovanja azbučnog sistema, a to znači, da ni borba glagoljaša nije bila uzaludna.

¹⁴ V. Zlatarski, История 2, 1927., str. 857. stavlja Hrabrovu aktivnost između g. 887. i 894., t. j. u godine, koje prethode narodnom saboru, na kome je — po njegovu mišljenju — došlo do odluke o zamjeni grčkih knjiga slavenskima.

Da oni, međutim, nisu primili spomenuti kompromis, da se s njim nisu zadovoljili, govori dalja njihova aktivnost u Makedoniji, gdje stvaraju novo žarište glagoljske pismenosti. Čini nam se, da smo mogli sagledati njihovo stajalište i u djelima, koja smo komentirali — u analiziranoj frazi iz Klimentove pohvale Solunske braće, kao i u Hrabrovoj apologiji.

I tako, zadržavanje glagoljice, suprotno onome što je na saboru riješeno, predstavlja jednu od najvažnijih karakteristika Ohridske književne škole, književnog kruga oko Klimenta i Nauma. Ali to nije i jedina njezina karakteristika. Općenito uzevši, ta se škola odlikuje dosljednijim produživanjem ćirilometodske tradicije, dosljednijim odnosom prema naslijeđu Ćirila i Metodija nego što je to bilo kod Preslavske škole, formirane u istočnoj Bugarskoj, u središtu bugarske države. U Simeunovo doba, naime, ne samo da je izvršena reforma azbuke, već je izvršena i izvjesna revizija ćirilometodskog prijevoda Sv. pisma. Ta se revizija ogleda u sporadičnoj i dosljednijoj zamjeni nekih riječi u tom prijevodu, kao i u redakcijskoj intervenciji, jer su se neka mjesta iz prijevoda ponovo uspořádivala s grčkim tekstom i tada (nanovo) doslovno prevodila. Zamjena nekih riječi drugima, koje su se osjećale običnijima u književnoj preslavske sredini, potpuno je razumljiva pojava, naročito kada se ima na umu činjenica, koju je istakao E. Georgijev, da se u toj sredini određena pismena aktivnost odvijala još prije prenošenja i usvajanja ćirilometodskih knjiga. Navike stečene upotrebom stanovitih riječi spomenutom pismenom aktivnosti morale su u određenoj mjeri utjecati i na leksik prijevoda svetih knjiga naslijeđenih od Ćirila i Metodija. Pored toga, mogli su se zamjenjivati i neki makedonizmi i panonizmi riječima, koje su karakteristične za bugarske govore. Što se tiče intervencije u samom tekstu, tj. nastojanja, da se prijevod uskladi sa slovom grčkoga originala — ono je ocijenjeno, zapravo, kao kvarenje ćirilometodskog prijevoda, koji se odlikuje slobodnijim odnosom prema grčkom tekstu i slobodnijim prenošenjem nekih mjesta u skladu s odlikama slavenskoga jezika. Ova je ocjena zaista na mjestu u analizi ponekog konkretnog slučaja, no čini se, da se dosada nije uzimala u obzir jedna dosta važna činjenica — da se u mogućnosti doslovnijeg predavanja grčkih spojeva izražava i viši stepen razvitka slavenskoga jezika upravo kao književnoga, i da će se ono, što bi možda nezgrapno zvučalo kod

prvobitnog prevođenja na slavenski—kada se tek stvarao pismeni jezik — u slijedećoj epohi moći dobro uključiti u stil već izgrađenog književnog jezika.

Dok su se ovakve inovacije i iz navedenih razloga vršile u Preslavskoj školi, Ohridska se škola dosljedno držala ćirilometodskog prijevoda, pa se u tekstovima, koji iz nje proizlaze, primjećuje veća arhaičnost i u jeziku i u karakteristikama samoga teksta.

Ovdje se ne možemo detaljnije zadržavati na leksičkim razlikama između makedonskih i bugarskih starih tekstova pa ćemo se zato zadovoljiti samo s nekoliko primjera. Tako na pr. preslavski tekstovi zamjenjuju ПОСТИТИ sa АЛКАТИ, СКРЬБЪ sa ПЕЧАЛЬ, ПОСЛАТИ sa ПОУСТИТИ, prijedlog РАДИ sa ДЪЛЪ i t. d. U svezi s nekim takvim leksičkim razlikama u jeziku Klimenta, kao predstavnika Ohridske škole, i Joana Egzarha, kao predstavnika Preslavske škole, navest ćemo samo slijedeći interesantan detalj, koji je zabilježio V. Vondrák: »Tím, že se u Klimenta vyskytuje též slovo ПОПЪ, rozeznává se jazyk jeho od jazyka Jana exarcha bulharského, neboť ten se všude vyhýbá moravsko-panonskému slovu a užívá raději slova ЧИСТИТЕЛЬ, СВЯТИТЕЛЬ aneb nepřekládá slova *ιερεύς* vůbec«. ¹⁵ Kako su se te leksičke razlike mogle s vremenom umnožiti, navest ćemo samo jedan primjer, t. j. da se u dva teksta iz XII. vijeka — u Ohridskom apostolu, tekstu Ohridske škole, i u Slepčenskom apostolu, tekstu vezanom za Preslavsku školu — nabrajaju u Djelima, počevši od IX. glave, oko dvije stotine mjesta, u kojima dolazi do leksičkih neslaganja nastalih uslijed inovacija u Slepčenskom apostolu. Te su inovacije karakteristične upravo za Preslavsku školu.

V. Jagić, koji je s više svojih studija, naročito sa svojom Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, najviše pridonio analizi obaju leksičkih slojeva u staroslavenskim tekstovima, i koji je njihove početke stavljao još u panonsku epohu — podvlači, da je stariji pravac, ako se uzme u cjelini, jače došao do izražaja na zapadu (u Makedoniji), a noviji u Bugarskoj i u Dakiji. »Für diese Behauptung — napisao je Jagić — nämlich, dass die Denkmäler Mazedoniens in sprachlicher Hinsicht konservativer waren und mit den sogenannten ältesten pannonischen in näherem Zusammenhang verblieben, kann man sich neuerdings auf einige gut erforschte „mazedonische“ oder aus Mazedonien hervorgegangene Denkmäler berufen, so auf das Dobromirsche, auf das Miroslavsche und auf das

¹⁵ Ibid., str. 88.

Srećkovičsche Evangelium. In allen diesen Texten steckt viel „pannonischer“ Wortschatz, viel „pannonischer“ Konservatismus.«¹⁶ Jagić ukazuje i na činjenicu, da se utjecaj najstarijih bugarskih i makedonskih tekstova širio u određenim pravcima u druge slavenske zemlje. »Die eine Gruppe (die östliche) — zaključuje Jagić — galt als Bezugsquelle für Russland, die andere (westliche) für Serbien und Kroatien . . .«¹⁷

Rezultati leksičkih ispitivanja V. Jagića i njegovih učenika u spomenutom pravcu mogu dobro i korisno poslužiti kod proučavanja historije pojedinih rukopisa ili pojedinih djela stare slavenske pismenosti. Te rezultate primjenjuje na pr. i S. M. Kuljbakin u proučavanju homilija Kločeva i Suprasaljskog zbornika. U svezi s prijevodom homilija Kuljbakin kaže, da » . . . moramo pretpostaviti, prvo, da su ti prevodi homilija učinjeni krajem IX ili početkom X veka i, drugo, — treba pretpostaviti da je postojala konzervativna književna škola, i to, verovatno, na makedonskom terenu. Možemo sa velikom verovatnoćom vezivati ovu makedonsku književnu školu sa delatnošću učenika Ćirila i Metodija, — sv. Klimenta i njegovih saradnika. S druge strane ima homilija u slovenskom prevodu koje pripadaju drugoj školi, i to istočnoj — preslavskoj. U ovim homilijama nailazimo na nove leksičke, a i gramatičke osobine. To mogu biti ili samostalni prevodi sa grčkog, ili pak prerada starijih prevoda — makedonske škole.«¹⁸ Ovdje ćemo dati još jedan primjer. Polazeći od leksičkih karakteristika *Besjede protiv bogumila* Kozme Prezvitara A. Vaillant zaključuje, da je jezik Kozme »le vieux slave récent et oriental. M. Trifonov — bilježi Vaillant — apporte un argument à l'appui de l'origine orientale et non, comme il le veut, macédonienne du traité quand il invoque l'emploi du mot *пастоухъ* »pasteur«, usuel en regard d'un seul exemple de *пастырь*: nous trouvons exactement de même dans le Suprasliensis, recueil de textes composés ou remaniés en Bulgarie orientale, une vingtaine de fois *пастоухъ* pour une seule fois *пастырь*; et l'Évangélaire de Sava remplace régulièrement *пастырь*, le mot des premiers traducteurs macédoniens, par *пастоухъ*«. ¹⁹ Razumije se, nije to jedini primjer,

¹⁶ Entstehungsgeschichte, 1913, str. 267.

¹⁷ Evangelium Dobromiri II, 1898, str. 111.

¹⁸ Лексичке студије, Глас 182, 1940, str. 3.

¹⁹ Le traité contre les Bogomiles de Cosmas le prêtre, 1945., str. 37.

koji Vaillant iznosi u prilog svojem zaključku, da je jezik Kozme u svezi s onom varijantom staroslavenskog jezika, koja se upotrebljavala u Bugarskoj, u krugu t. zv. Preslavske škole.

Iz svega što smo dosada rekli, postaje jasno, da se i po privrženosti glagoljici i po vjernosti djelu Ćirila i Metodija uopće Klimentova škola izdvaja svojom jasno ocrtanom fizionomijom. Naporima Klimenta i njegovih suradnika glagoljica je, odbačena kao državno pismo, ipak uspjela da za duži period pusti korijenje u Makedoniji. Ona je kod nas u upotrebi i stotinu godina poslije Klimentove smrti, kao što to pokazuju makedonski tekstovi od kraja X. i iz XI. vijeka — Assemanovo evanđelje, Sinajski psaltir i euhologij i dr. Međutim, iako prema više tragova možemo vidjeti, da je kod nas sve do XIII. i XIV. vijeka bilo ljudi, koji su poznavali Ćirilovu azbuku, prevladala ju je ipak ćirilica. Poznato je, da je Samuilova ploča iz 993. godine pisana ćirilicom. Da li je i to potiskivanje glagoljice u Makedoniji bilo u svezi s nekom novom intervencijom države — nije nam poznato. Ali ne smijemo zaboraviti, da je tradicija pisanja grčkim pismom na slavenskom tlu bila dosta jaka ne samo u Bugarskoj, već i u Makedoniji. Ona je mogla pridonijeti i potiskivanju glagoljice iz naše zemlje. Oko XII. vijeka ćirilica se i kod nas* javlja kao azbuka u normalnoj upotrebi. To zamjenjivanje glagoljice ne ide uporedo s napuštanjem arhaičnih osobina ćirilometodskog jezika, sačuvanih u makedonskim tekstovima. I u tekstovima iz XII. vijeka, kao što su Dobromirovo evanđelje i Ohridski apostol, a i u još mlađim tekstovima, čuva se u osnovi jezično naslijeđe Ohridske škole. To ne znači, da i u makedonskim tekstovima nema izvjesnih novijih jezičnih osobina, da nema ukrštavanja s preslavskim tekstovima, do kojih je dolazilo iz ovoga ili onoga razloga²⁰. Međutim, pečat aktivnosti Klimentove škole, u uskoj povezanosti s najstarijom ćirilometodskom tradicijom — ostaje trajan u našoj srednjovjekovnoj pismenosti. Neobično je interesantna primjedba, koju su stavili već Oblak i Jagić, da su tu staru glagoljsku tradiciju prihvatili bogumili. Ta se činjenica naročito jasno ogledava u tome, što bosanski bogumilski tekstovi, čak i iz početka XV. vijeka, pokazuju tragove glagoljskih originala i regbi ravnanje prema jezičnim i redakcijskim osobinama tekstova arhaične Ohridske škole,

* u Makedoniji, op. ur.

²⁰ O tome se detaljnije govori u mojem radu o Vranešničkom apostolu, koji će uskoro izaći kao druga knjiga u seriji Starih tekstova, koje izdaje Institut za makedonski jezik u Skopju.

tako da svojom arhaičnošću prelaze čak i mnoge ranije napisane tekstove u Bugarskoj. To nikako ne treba da nas čudi, pogotovu kada se zna, da je pokret popa Bogumila u X. vijeku ojačao upravo u Makedoniji. Apostolske knjige, koje su upotrebljavali makedonski bogumili, a to su knjige Klimentove škole, bile su prenesene u Bosnu, pa je prirodno, što su one, zbog izdvojenosti bogumila, ostale u svojem većem dijelu izvan domašaja novina, do kojih je došlo u knjigama, koje je upotrebljavala pravoslavna crkva, — i što su se one u bogumilskoj sredini po tradiciji prenosile u svom arhaičnom obliku.

Kao što vidimo, djelo Ćirila i Metodija u cjelini odlučno se u Makedoniji branilo, osobito u čuvanju glagoljice, i poslije dolaska njihovih učenika na Balkan u tadašnju bugarsku državu. Kao da je nekakav zavjet pred Velikim Učiteljima nalagao Klimentu i Naumu, da se ne odriču njihova pisma, već da svim silama nastoje da ga prenesu na dalja pokoljenja.

(Prev. P. Kepeski)

RÉSUMÉ

Examinant quel a été la place et le rôle de l'Ecole d'Ochride, l'auteur présente tout d'abord, à la lumière de recherches tant anciennes que récentes, la question de l'antériorité des alphabets glagolitique ou cyrillique. Le plus probable selon lui est que le glagolitique, en tant que système organisé, est plus ancien, tandis que l'écriture grecque, dont l'alphabet cyrillique n'est qu'une copie, était en usage en Bulgarie et Macédoine avant l'invention des caractères glagolitiques. Au XIXe siècle, même, les caractères grecs étaient en usage en Macédoine. L'auteur, par contre, ne veut pas suivre l'opinion du professeur Georgiev (Sofia), selon qui l'alphabet cyrillique serait plus ancien que le glagolitique en tant qu'*écriture organisée*. On ne trouve pas de traces d'un tel événement — et d'une telle importance — dans les documents de l'époque, et il n'y avait pas en Bulgarie et en Macédoine à cette époque d'hommes capables de mener à bien un tel travail, exigeant une telle connaissance de la langue, et assez forts pour imposer la réforme. Quand même, dit l'auteur, il ne faut pas omettre la place et l'importance de l'alphabet grec à la veille de la mission de Cyrille et Méthode. Dans l'Etat bulgare, on était habitué à employer l'écriture grecque, et cela a été la cause déterminante de la victoire de l'écriture cyrillique, copie de l'écriture grecque. Mais, cette victoire n'a pas été obtenue sans troubles et on ne peut pas suivre ceux qui pensent que l'écriture cyrillique s'est introduite lentement et sans secousse, simplement parce qu'elle était plus simple et plus acceptable. La *cyrillica* a été imposée certainement par une intervention de la part de l'Etat. Les réformes d'alphabet ne s'opèrent jamais sans trouble. — L'auteur présente ensuite la thèse du professeur Ilinskij, qui estime que, si l'évêque Clément (Kliment) a été exilé dans un évêché éloigné, à la frontière d'Albanie, c'est parce qu'il s'opposait à la réforme et refusait de participer à la mise en oeuvre systématique du nouvel alphabet. Le parti grecophile était alors très fort

dans l'Etat de Siméon: le roi lui-même avait reçu une éducation grecque, et les disciples de Constantin-Cyrille, dont l'arrivée en Bulgarie avait été un événement de tout premier ordre, avaient grand peine à défendre l'oeuvre de leur maître. L'apologie de Cyrille et Méthode, écrite par le moine Hrabr est un élément des réactions provoquées par le changement d'écriture. Trois passages dans l'apologie de Hrabr méritent d'être étudiés avec soin. D'après Hrabr, le nombre de caractères ne paraissait pas satisfaisant: l'alphabet nouveau en comptait 38, et on pouvait écrire avec des caractères moins nombreux; on prétendait que les caractères slaves n'étaient pas créés par Dieu ni institués aux temps anciens; et la réponse de Hrabr à ce dernier reproche est que ces caractères ont été créés par un saint homme, et non par les païens grecs. Ces mots ne peuvent concerner que l'écriture cyrillique. Il est probable que l'apologie de Hrabr a été écrite avant l'adoption définitive de l'écriture cyrillique comme écriture officielle, dans une période où l'on employait les caractères grecs. Si l'on accepte cette hypothèse, l'écrit de Hrabr serait la réaction la plus directe à la lutte pour la réforme de l'alphabet dans l'Etat de Siméon. L'écriture cyrillique sortit victorieuse de cette lutte, parce que sa tradition continuait celle des caractères grecs. Dans cette perspective l'alphabet glagolitique était un élément nouveau, sans tradition. Ilinskij croit que le tzar Siméon voyait dans l'acceptation de la langue slave et dans l'adoption de l'écriture grecque, alors en usage en Bulgarie et Macédoine, un compromis et une vraie réforme. L'auteur ne partage pas cette opinion: le compromis ne concernait pas l'introduction de la langue, mais la systématisation de l'alphabet, celui, au lieu de 24 caractères alors en usage, en compterait désormais 38, et la cyrillica devenait, quant au système de langue et d'écriture, une copie de l'écriture glagolitique.

Mais il est également sûr que les disciples de Cyrille et Méthode n'acceptèrent pas ce compromis sans s'y opposer. Ils fondèrent en Macédoine un foyer de littérature glagolitique. L'Ecole d'Ochride autour de Clément et Naum, tentent perpétuer la tradition cyrillo-méthodienne, cela beaucoup plus que l'Ecole de Préslav, formée au centre de l'Etat bulgare. L'influence de l'Ecole de Préslav se manifeste par une révision de la traduction cyrillo-méthodienne de la Sainte Ecriture: on comparait des passages avec l'original grec, on remplaçait les expressions macédoniennes et pannoniennes par des termes bulgares. On est obligé de constater que ces modifications ont altéré la traduction de Cyrille et Méthode qui était plus librement adaptée aux caractéristiques de la langue slave. Mais, on peut aussi (et c'est ce qu'on perd assez souvent de vue) considérer cet effort pour rapprocher la traduction slave du texte grec comme un signe du développement d'un nouveau slave littéraire plus propice à un tel rapprochement. En tous cas, les innovations de ce genre sont une des caractéristiques de l'Ecole de Préslav. L'Ecole d'Ochride, au contraire, avait une position très nette: elle défendait, avec décision, l'oeuvre de SS Cyrille et Méthode et les traditions cyrillo-méthodiennes. Par l'intermédiaire de l'Ecole d'Ochride les textes plus anciens passèrent dans les pays voisins, en Bosnie. C'est un fait de grande importance pour la littérature bogomile, qui — selon l'auteur — est lié au mouvement du prêtre Bogomil — mouvement qui, au Xe siècle, était devenu très fort en Macédoine.